

Historický vývoj konceptů fámy a "veřejného mínění"

Soukalová, Kateřina

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Soukalová, K. (2015). Historický vývoj konceptů fámy a "veřejného mínění". *Historická sociologie / Historical Sociology*, 1, 95-114. <https://doi.org/10.14712/23363525.2015.6>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Historický vývoj konceptů fámy a „veřejného mínění“

KATEŘINA SOUKALOVÁ *

The Historical Development of Concepts of Rumour and “Public Opinion”

Abstract: This article deals with the relationship between public opinion and rumour from ancient times, through the Middle Ages and right up to today. It will examine the terms which were used and which often depended not just on a particular author but usually an entire social class. The most often used terms to describe *opinion*, *fama* and *existimatio*, occurred in the speeches of politicians which were presented as the valuable opinions of the elite whereas the concepts *opinio*, *rumor* or *sermo* were considered as low value and unreliable opinions of plebeians to whom the ruling classes attributed the spreading and creation of rumours. The concept of *fama*, more often *fama publica*, indicated in the Middle Ages a local network of knowledge, a mechanism for the collective evaluation of an individual. In this sense it played an important role in the courts of law. The issue of rumours is common to all subsequent historical periods because public opinion usually both generated, and was supported, by rumour. The article also puts forward a hypothesis why the all-powerful *fama* disappeared from the courtrooms, why it lost its significance and became purely a rumour.

Keywords: opinion; rumour; communication; reputation; community; law of Middle Ages

DOI: 10.14712/23363525.2015.6

„I o pověsti a veřejném mínění říkají jedni, že je to souhlas obce a jakoby veřejné svědectví, druhí, že jsou to zprávy z nejistého pramene, které mají svůj původ v zlomyslnosti a za svůj vzrůst děkují lehkověrnosti a mohou postihnout každého, i člověka zcela nevinného, zásluhou lstivosti osobních nepřátel rozšiřujících nepravdy.“ Takto mluví o pověsti a „veřejném mínění“ Marcus Fabius Quintilianus [1985: 212] a úryvek z jeho *Základů rétoriky* vystihuje téma této práce – vztah mezi fámou a „veřejným míněním“ a jejich pojmáním jak v dobách antiky, středověku, tak v renesanci, a to zejména v kontextu vnímání *famy*, mnohoznačného fenoménu tehdy zcela odlišného od toho, jak ho vnímáme dnes. Quintilianus tedy mluví o pověsti a „veřejném mínění“¹ – v latinském originále *rumor* a *fama* – o pojmech dnes prakticky totožných, tehdy ovšem naprosto rozdílných. Přestože to byly svým vlivem i významem pojmy odlišné, neexistovala mezi nimi jasná hranice a často bývaly zaměňovány, zejména v závislosti na společenské vrstvě mluvčího či vrstvě toho, o kom se mluví.

Pověst, neboli fáma, slovo latinského původu (*fama*), je odvozená od slovesa *fari*, znamenajícího hovořit, povídat či mluvit, od čehož lze odvodit význam fámy jako ústně

* Mgr. Kateřina Soukalová, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Pracoviště historické sociologie, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice. Kontakt: kat.soukalova@seznam.cz.

¹ V latinském originále Marca Fabia Quintiliana se objevuje pojem *fama*, který Václav Bahník přeložil do češtiny výrazem veřejné mínění. Tento pojem, tak jak ho vnímáme my dnes, se však ustanovil až mnohem později. Dnešnímu termínu veřejné mínění byl v antice z hlediska slovního základu bližší výraz *opinio* (o němž je ve stati taktéž pojednáno), který se v 18. století promítl i do francouzského výrazu *opinion publique*. Naopak slovo *rumor* je dnes veskrze spojováno s řečmi, obíhajícími mezi lidmi. Dnešní chápání pojmu fáma je tedy blízké, ne-li totožné s tím, co dnes označujeme jako *rumor*, zatímco v antice tomu tak ještě nebylo.

předávaného sdělení či toho, co se povídá. Je považována za takovou informaci, která ještě nebyla potvrzena ani popřena z oficiálních zdrojů [Kapferer 1992: 19], za formu hledání informací v situaci, kdy oficiální informace nejsou k dispozici, za formu komunikace zkonstruovanou kolem neautorizované informace [Rosnow – Fine 1976: 11] či improvizovanou informaci plynoucí z kolektivní diskuze, výsledek společného intelektuálního úsilí společenské skupiny dospět k uspokojivému výkladu událostí [Shibutani 1966: 17]. Jak se ale *fama* ve smyslu hodnotného a natolik vlivného mínění stala fámou v dnešním slova smyslu? A proč a jak ztratila pověst té antické a středověké *famy*, která hrála tak významnou roli ve společenském životě? To jsou otázky, na které se pokusí odpovědět tento příspěvek, kladoucí si za cíl popsat a objasnit vztah mínění a fámy od antiky k renesanci, neboť právě v této době moc *famy* upadá a stává se z ní v očích veřejnosti neobjektivní a nehodnotné mínění, které je převáženo pojmem *opinio*.

Etymologie *famy*

K příbuzným pojmům *famy*, která jsou odvozena od téhož základu – *fari* –, patří například *fabula* či *fando* [Bettini 2006: 200]. Spojitost můžeme hledat i v souvislosti se slovem *mythos*², neboť Římané tento výraz s *fabulou*, která byla vnímána jako nespolehlivá informace, které se nemá věřit, slučovali [srov. Bettini 2006]. Livius definoval *fabulae* jako historky, kterým by historik za žádných okolností neměl věřit a Cicero pak ve své rétorické teorii rozlišoval naraci na tři části – *fabulu*, historii a argumentaci, přičemž *fabula* je podle něj něco, co neobsahuje ani pravdu, ani možnost pravděpodobnosti.³ Druhé ze slov – *fando* – vyjadřovalo obecně rozšířené řeči, pověsti, klepy, šeptandu a vše, co se povídá [Pease 1955: 414]. Jenže právě v kultuře, která byla převážně orální, nutně přicházejí do kontrastu veškeré významy, které všechna zmíněná slova měla, tedy jak objektivní informace, tak fámy či klevy. Sociální dimenze *fari*, tedy kolování jakékoliv informace, s sebou přináší nutnost brát v úvahu její další odvozeninu, tedy výraz *fama*⁴. *Fama* měla dalekosáhlou moc a vliv na každodenní sociální život, byla schopna vyjadřovat souhlas občanů ohledně určitého tématu, veřejnou verzi ohledně určité části informace.

Fama je výraz, jehož kořeny mají široké sémantické pole, zahrnující značnou diverzitu v rozličných významech a užití. Slovo samo o sobě můžeme nalézt převážně v latině nebo latinsky psaných textech, ale i jiné literatury mají svůj vlastní termín. Etymologie latinské

² Slovo *mythos* v podání starých Řeků původně neoznačovalo mýtus v dnešním slova smyslu, tj. imaginární vyprávění či historku, která nemá být brána vážně, nýbrž spolehlivý zdroj, určitý druh promluvy. O její spolehlivosti začal pochybovat až Thúkydídés či Hérodotos. Samotný Thúkydídés se při psaní *Dějin peloponéské války* potýkal s problematikou *fémé* a mýtu, neboť většinou nemohl najít přímé svědky, kteří by mu pomohli v kolujících historkách zachytit jádro faktu. Stejně jako mýtus tak i *fémé* za sebou zanechává různé stopy – v epice, poezii, ódách, dramatických hrách nebo i architektuře, ale stále jsou to stopy historie, která právě je. Historik tak naráží na problém, jak číst a uchopit veškeré události, neboť *fémé* vyžaduje interpretaci ještě před tím, než se může stát písemných zachycením ústního sdělení. I podle Neubauera [1999] kulturní koncept *fémé* stojí blízko významu mýtu a sám autor pojem *fémé* vidí jako pevně spojený s primordiálním počátkem mýtu. Spojitost s mýtem a *fémé* spatřuje např. u Platóna, u něhož *fémé* ustanovuje něco jako kolektivní vědomí.

³ Na Ciceronovo rozlišení *fabuly* a historie později navázal Isidor ze Sevilly, čímž přenesl historii jako výraz pro to, co se skutečně stalo, do středověkého myšlení.

⁴ Bezpochyby stejný termín existoval i v řecké kultuře, v níž lze nalézt výrazy *fémé*, *fésis*, *fátis* (odvozené pravděpodobně z *fémi*, tj. řecky mluvím). Další řecké termíny jmenuje Yavetz [1974] – *dóxa*, *ónoma*, *endoxía*, *endokíméois* a *áxioma*, Neubauer [1999] nadto uvádí i termín *baxis*. Řekové často užívali pro vyjádření mínění personifikaci; tímto se můžeme setkat ještě s pojmem *ossa*, který původně představoval mytickou bohyni.

fama má klasické předky a hluboké indoevropské kořeny. Podle historické lingvistiky může být *fama* odvozena od indoevropského kořene *bhā*, konkrétně od slova *bhanati*, což v sanskrtu znamená mluvím, (tj. latinsky *fari*), zvláště ve smyslu veřejné promluvy.

Sémantická různorodost *famy* v římském světě

Užití i vnímání výrazu *fama* má souvislost s pojmem *existimatio*, které se používalo jako synonymum pro dobré jméno, vážnost či reputaci, nejčastěji se objevovalo v oblasti politiky, neboť existovalo značné sepětí *famy* s politickou mocí a s obratností slova. Pojem samotný sloužil jako jakési zastřešující slovo pro několik rozrůzněných funkcí, a navíc se pojmy označující veškeré druhy informací značně mísily. Lze se domnívat, že *fama*, *existimatio* či *rumor* a jim významově podobné výrazy vycházejí z politických pletich v antickém Římě, neboť šíření fám v dnešním slova smyslu bylo v římské republice doslova „národním sportem“ [Yavetz 1974: 45]. Z hlediska zkoumání mínění je problematické zvláště to, že v nejstarších pramenech pojem mínění (*opinio*) nefiguruje, lze ovšem předpokládat, že tento pojem lze nahradit pojmy *consensus humanum*, *sensus hominum* nebo *fama*, s nimiž operoval Cicero. Pojem *existimatio* i *fama* ve smyslu „veřejného mínění“ používá Cicero, Tacitus, Livius i Julius Caesar. Taktéž se *existimatio* objevuje ve smyslu reputace (častěji *existimatio bona* ve smyslu dobré reputace), s takto pojatým pojmem pracuje Cicero nebo Quintilianus.

Existimatio, *honor*, *fama* vyjadřovaly něčí reputaci. Diskuze o etymologii významu *existimatio* jako sociálně signifikantního hodnocení dobrého nebo špatného jednání či chování nasvědčuje, že tento termín stojí blízko Goffmanově výrazu fasáda. Oba koncepty, *famy* i *existimatio*, vedou k nahlížení nejenom římských politiků v termínu Goffmanovy seberegulace individuí, kteří si musí nacvičovat a udržovat vlastní přijatelnou fasádu. Původně totiž slovo *existimare* znamenalo akt ocenění jedince podle sociálních standardů. Thomas Habinek [1998: 46] vysvětluje *existimatio* jako něco, co zahrnuje ocenění podle standardu a možnosti konverze z jednoho systému hodnot do druhého. Pojem *existimatio* podle Habineka pramení z pojmu *exemplus aestimare*. *Aestimare* (synonymum *existimatio*) v římském právu znamenalo oceňovat, hodnotit a osobě, která se cítila uražená na cti, příslušela možnost *aestimatorii*, tedy jakési žaloby, která se měřila peněžitou pokutou [Kincel – Urfus 1990: 329]. Římský ideál *existimatio* může ilustrovat, jak byla potupa či ostuda definována římskou kulturou, tedy že svým významem odpovídala stavu neporušené důstojnosti prokázané právem a zvyky.

Abel Greenidge [1894] vysvětluje *existimatio* jako veřejnou čest, která je spojena s politickou a právní oblastí, ale přiznává, že by bylo třeba najít vhodnější termín. Nadto uvádí, že *existimatio* je něco, co pozdější právní oblast nazývala statusem. Je také zřejmé, že *existimatio* je něco, co jedinec nemůže ovlivnit, může jím však být ovlivněn, aniž by byl zahrnut do procesu jeho vytváření. Zneuctěním *existimatio* vzniká *infamia* (*existimatio* a *infamia* dává do protikladu), tedy zahanbení, z čehož je vidět, že *existimatio* bylo pojímáno jako čest, reputace. Pro hanbu a její ekvivalenty uvádí taktéž termíny *famae damnium* či *detrimetum fame* [Greenidge 1894: 4].

Fama předurčovala to, jak se soud bude k obviněnému chovat, jak s ním bude zacházet a rovněž ho ovlivňovala. Jakmile byl jedinec v římském právu označen jako *infames* (se špatnou pověstí) nebo *famosus* (hanebný, ostudný), byla mu odepřena legální práva

a privilegia, která měli jiní římscí občané. Catharine Edwards [1993] píše, že lidé, kteří byli takto označeni, se pohybovali zejména kolem gladiátorů, prostitutek a jinak obviněných kriminálních, anebo jimi přímo byli, měli limitovaná práva a neměli stejnou právní ochranu jako jiní občané, byli bez *famy*, bez reputace, bez cti. Dále to byli i herci, pantomimové, někteří muzikanti a kuplíři. V Římě tak *fama* neovlivňovala jen veřejnou reputaci, ale také předurčovala sociální a právní status.

Infamia byl právní termín pro ztrátu veřejné, civilní cti, *infamis* byli lidé, kteří ztratili svá práva. *Infamia* byla považována za morální pokárání vyslovené kompetentní autoritou jednotlivým členům komunity, jako výsledek určitých činů, které spáchali, či určitých aspektů života, který vedli. Toto pokárání zahrnovalo diskvalifikaci určitých práv ve veřejné i právní sféře. Člověk mohl být usvědčený na základě obecného mínění ještě předtím, než byl jednoznačně a expresivně obviněn soudem a soudci mohli shledat těžkým zprostit viny člověka odsouzeného skrze veřejné svědectví, *existimatio omnium*⁵ či *publicum testimonium*⁶.

Greenidge [1894: 19] se věnuje pojetí *existimatio* u Cicerona, který používá pojmy *fama* a *existimatio* shodně, jako synonyma, což míní i Zvi Yavetz [1974], oba se také shodují v tom, že význam těchto slov byl blízký dnešními termínu „veřejné mínění“. Nicméně Habinek [1998] mezi těmito pojmy vidí značné rozdíly – *fama* má podle něho co do činění s tím, co druzí říkají o konkrétní osobě, ale *existimatio* spíše znamená to, jak druzí soudí jedince z hlediska sociálních standardů. Habinek navíc polemizuje s Yavetzem ohledně konceptu *famy* a *existimatio*, je toho názoru, že oba koncepty pocházejí z ranější doby s tím, že *fama* byla to, co lidé říkají, tedy jejich mínění, a *existimatio* bylo jejich ocenění.

Podle Yavetze [1974: 47] lze pojem *existimatio* zaměnit za pojem *fama*. Mimo jiné v této době existují také pojmy *fama populi*, *fama nominis Romani*, příkladů pojmu *fama* existuje mnoho [Yavetz 1974: 36, 47; Pina Polo 2010: 75]. Yavetz tvrdí, že není vhodné pojem *fama* vnímat jako a priori založený na fámě či zvěstech. Nicméně pojmy *existimatio* a *fama* je těžké jasně vyložit, neboť se v pramenech objevují jak ve smyslu fámy, lži, nepravdy, tak i ve smyslu mínění, jak veřejného, tak i osobního, ve smyslu dobrého jména či reputace konkrétního jedince. *Fama* a *existimatio* jsou tedy buď zaměnitelné pojmy, nebo se mezi nimi rozlišuje, tedy je *fama* vnímána jako více vágní pojem, založený na fámách a zvěstech, zatímco *existimatio* znamená dobré jméno či reputaci mezi určitou skupinou.

V Římě mělo obecné mínění značný význam. Římský politický diskurz zahrnoval několik termínů, které byly používány k označení současného konceptu „veřejného mínění“, zejména termíny *fama* a *existimatio*, ale také *opinio* a *consensus hominum*. Mít pozitivní *famu* nebo *existimatio* záviselo dosti úzce na tom mít důstojnost a ztělesňovat autoritu, což bylo vyžadováno držením prominentních pozic v římské politice a většinou i přístupem do vyšších či dokonce nejvyšších pozic. *Existimatio* bylo míněno jako občanská čest, tedy předpoklad právní způsobilosti, naopak *infamia* znamenala právní bezectnost. Soudobé vnímání „veřejného mínění“ nemůže být dáváno do souvislosti pouze s aristokracií, nýbrž i s městským plebem, který měl stejně tak moc ho ovlivňovat.

⁵ *Existimatio omnium* je použito například v *Řečech proti Verrovi* (II.3) nebo v *Rétorice pro Herrenia* (IV.14) [Yavetz 1974: 47].

⁶ *Publicum testimonium* použil Quintilián v *Základech rétoriky* (V.III). Zajímavé je, že Václav Bahník přeložil výraz *publicum* adjektivem veřejné. Není to však žádná výjimka, neboť např. Cicero je považován za prvního, kdo použil soudobý termín veřejné mínění, tedy *publicam opinionem* [Noelle-Neumann 1993: 227].

Formování obecně přijímaného mínění o jedinci ovlivňovalo několik faktorů a šířilo se jak skrze psaná média, tak i ústním přenosem. Psané formy propagandy se rozmáhaly zvláště mezi elitou, což ovlivňovalo názory uvnitř této skupiny. Názory v psané formě však mezi plebs spíše nepronikly, neboť tito občané většinou neuměli číst, ale ani k nim neměli přístup [Pina Polo 2010: 76]. K šíření některých myšlenek po městě a k tvoření obecného mínění sloužily i fámy. Římští politici moc dobře věděli, jak pro ně šíření fám může být důležité, proto se snažili být vždy v obraze, třebaže byli i mimo město. Cicero poukazoval na slabost kandidátů proti fámám (*rumores, fabula ficta, sermones*) a dodával, že existence fám značně zkresluje obecné mínění. K šíření fám se vyjadřoval i samotný Caesar, neboť o něm jich v samotném v Římě kolovalo několik. Sám zastával názor, že fámy rozšiřují *susurratores* (našeptávači), jimž například přičítá fámy o smrti Cicerona. *Susurratores* či *subrostrani* (totožný, ale vzácně používaný termín) byli lidé zahálčiví a také lidé s nízkým sociálním statutem, kteří trávili své dny lelkováním kolem Fóra, největšího informačního uzlu celého Říma. Fámy mohly spontánně vznikat tak, že *susurratores* odposlechli to, co vystupující říkali, přeformulovali si to podle svého uvážení, a především svých zájmů; následně pak takto zkreslenou informaci vydávali za všeobecný názor. Sociální síť těchto lidí poskytovala četné kontakty s jinými členy městského plebsu, čímž se zvyšovala efektivita šíření, a to zvláště proto, že se komunikace nešířila skrze metaforu řetězu, ale sítě.

V pohledu římských politiků vznikaly fámy především v prostředí plebsu, který si jejich šířením ventiloval deprivaci svých práv. Vzhledem k tomu, že i tito občané měli sílu ovlivňovat *famu* kandidátů – tedy jejich pověst, reputaci, mínění o nich samých, vznikala obava elity ze šíření jejich mínění. Šířitelé obávaného mínění byli označováni jako *circulatores* – šířitelé zpráv, mající podobnou funkci jako zmínění *susurratores*. Pocházeli z malých skupinek osob (*circuli*) a scházeli se, aby rozprávěli o různých záležitostech. Šlo o skupinky konverzujících lidí všech vrstev, profesních skupin, ale do popředí pozornosti se dostávaly pouze *circuli* plebsu, které byly dávány do souvislosti i s formováním nebezpečných fám [O'Neill 2003: 145]. Členové senátu, rétoři i politici považovali *circuli* za něco nebezpečného, a proto je i častokrátě podrobovali kritice – například Cicero mluví v souvislosti s promluvami lidu o *plebeius sermo*⁷, Livius pak o *circulus sermo*⁸ a *plebis rumores*⁹, přičemž tyto termíny jsou dávány do přímého kontrastu se seriózními promluvami senátorů. Z toho lze usuzovat, že o informacích, které šířily *circuli* mezi senátory či vyšší třídou valné mínění nebylo.

Přechod ke středověkému právu

Existimatio zůstávalo i nadále důležitou právní i sociální kategorií, častěji se však namísto výrazu *existimatio* používal výlučně pojem *fama*, například stejně jako v římském právu v existenci pojmu *bona existimatio*, existovalo v tom středověkém *bona*

⁷ *Plebeius sermo* (např. Fam. VIII.21), podobně pak *sermo in circulis* (De off. I.132).

⁸ V českém překladu jako zavádět řeči mezi lidem (III.17). Výraz *sermo* sloužil stejně jako *rumor* k označení klevet a fám. *Sermones* ve smyslu fám používá také Tacitus, který zmiňuje fámy o Germanikově smrti, kterou způsobil plebs svým šířením [Potter 1999: 72], *hominum sermo* bylo častěji spíše myšleno jako běžná řeč.

⁹ Do češtiny přeloženo Pavlem Kucharským [1976] jako pobuřující řeči mezi lidem (XXVI.26).

fama, opozitem byla *mala fama*, jejímž ekvivalentem byl více rozšířený pojem *infamia*¹⁰. *Existimatio* v římském právu považuje Greenidge [1984] za totéž, co znamená *fama* ve středověkém.

Stěžejním mezníkem ve středověkém právu bylo přijetí *Justiniánova kodexu* (*Corpus iuris civilis*), základní modifikace římského práva, v jehož době *fama* znamenala reputaci a stala se tak primárním právním pojmem. Nicméně znamenala i něco jiného – obecné vědění, obecné znalosti o určitých událostech, jevech či právních situacích, které byly stabilnější než fámy a často byly odosobněnější než reputace. Justiniánův projekt kodifikace římského práva započal v roce 528, krátce po jeho dosazení na trůn. Původní idea byla nahradit dřívější kompilace jako *Codex Theodosianus* (438), ve kterém *fama* byla rovna pojmu *existimatio*. V *Digestě* (3.2.24, 24.1.3 aj.), jedné z částí Justiniánova kodexu, je *existimatio* a *fama* použito podobně, tj. jako názor a mínění určité osoby. Zde konkrétně je použito *aestimatio* ve smyslu ohodnocení, ocenění (např. 2.4.2, 3.23.1) [srov. *Justiniánské instituce* 2010]. Taktéž se zde dozvídáme o pojmu *famosus*, který je ekvivalentem *infamis*. *Infamia* figuruje v *Justiniánově kodexu* ve smyslu bezectnosti, nečestnosti.

Na Západě, ve Francii a Španělsku, nebyla Justiniánova legislativa rozšířena. Hlavní dokument zachovávající římskou tradici (konkrétněji *Codex Theodosianus*) byl soubor *Lex Romana Visigothorum*. Pozdější *Vizigótský kód* obsahoval značná ustanovení ohledně infamie. První pravidlo zakazovalo určitým lidem svědčit, byli to vrazi, zloději, vězni a ti, co měli něco do činění s čaroději. Za *infames* byli označováni i ti, kteří podali falešné svědectví. *Vizigótský kód* obsahuje mnoho ustanovení, která odkazují k *infamii* a k tomu, jak se člověk mohl stát *infamis*. Kód přímo nespecifikovával definici *infamie*, ale několik pasáží srovnává *infamii* s nezpůsobilostí svědčit [*The Visigothic Code*]. Ve 13. století za vlády Alfonse X. byl *Vizigótský kód* nahrazen *Siete Partidas*, právním kódem složeným ze sedmi částí. Sedmá část se systematicky zabývá právní *infamii* ve španělském právu, konkrétněji ztrátou privilegií a různých práv v souvislosti s pověstí jedince. Na rozdíl od *Vizigótského kódu* však Alfonsova legislativa přesně definuje *famu*, tedy reputaci, jako mravní stav člověka, který žije podle práva a dobrých zvyků a mravů [Bowman 2003]. *Siete Partidas* definoval pojmy opatrně, rozlišoval *infamii* i špatnou reputaci (*mala fama*). Stejně tak Aragonský kód *Vidal mayo* ze 13. století uvažuje *bona famu* i *mala famu*. Stejně jako mnoho jiných středověkých kódů diskutuje použití *famy* jako formy důkazu, většinou je však znát, že rozdíl mezi *infamii* a *mala famou* bylo v praxi těžké zachovávat. *Mala fama*, rovněž také *infamia* či *infamia facti*, tedy urážka na cti, špatná pověst či bezectnost, způsobovala jak ztrátu cti, tak i ztrátu důvěryhodnosti jedincova svědectví, který tak byl vyjmut z ochrany soudu a mohl být vystaven mučení.

Pro studium *infamie*, bezectnosti či hanebnosti, je nezbytné podívat se na její protiklad – dobrou pověst čili *existimatio*, *famu*. Právníci 12. století často ve svých sumách používali pojem *existimatio*, který přejímali od římského právníka Kallistrata, objevuje se např. v *Summē Trecensis* (1170), kde autor říká, že *existimatio*, neboli reputace, je přirozeností

¹⁰ Existoval však i další termín, ačkoliv méně často používaný, *ignominia* (doslova beze jména). Tento termín používá například Isidor ze Sevilly. Ten dále ve svých *Etymologiích* uvádí, že *infamis* znamená hanbu či ztrátu dobré pověsti. Slovo *fama* je dle něj odvozeno od slova *fari* právě proto, že „se za pomoci řeči a sluchu plavivě rozrůstá jako révové úponky“ (V.26). Isidor rovněž upozorňoval na nebezpečí bezmezného spoléhání se na *famu*. Uvádí, že „není na místě považovat pověst za něco jistého, protože je často lživá a mnohé přidává nebo překrucuje pravdu; žije tak dlouho, dokud se pravda nedoloží důkazy. Jakmile se pravda prokáže, pověst ustoupí a od toho okamžiku už se nazývá skutečností, nikoli pověstí“ (V.27).

člověka. Další kanonické zmínky o *infamii* byly formulovány Rufinem (1160) s úzkou spojitostí na římské kategorie a termíny. Představa toho, že *existimatio* je něco přirozeného, byla rozvinuta plně až Placentinem, jehož pojmání se později objevilo v *Summa Codicis Azzone*, systematickém výkladu římského práva, jehož autorem je Irnerius Guarnerius. Placentinus opakuje definici *existimatio* výše zmíněnou, k čemuž ještě přidává další totožné pojmy – *fama* a *opinio*. *Existimatio* je odvozeno přímo z přirozené důstojnosti, v jistém smyslu je i jeho synonymem. Rufinus limitoval kvalitu *existimatio* pro svobodného člověka, což se objevilo i v *Summē Coloniensis* (1169), kde se *existimatio* také popisuje, nicméně zde je již namísto něj použit termín *fama*. V *Summē Coloniensis* je *existimatio* vnímáno jako dar přírody. *Existimatio* a *fama* se pak objevují i v dalších právních sumách¹¹ 12. století, veskrze však popisovaly *existimatio*, *famu* jako něco přirozeného, dar od přírody či společnosti, jako něco, co si člověk zaslouží jako člen společnosti, například v *Summē Sicarda* z Cremony (1180) autor spojuje *existimatio* s morální ctí, v *Gratiánově dekretu*¹² (1140), prvním systematickém zpracování civilního práva, se taktéž objevoval pojem *fama* ve zmíněném smyslu [Livingston 1962].

Naproti tomu *infamia* byla definována jako totální nebo částečná ztráta veřejné úcty či civilních práv. *Infamia* byla *iuris* a *canonica*, přičemž ta vycházela z aktu exkomunikace a znamenala ztrátu *famy*, a její výsledek se odvozoval od každého jednotlivého deliktu. Rovněž existoval pojem *infamia facti*, jinak zvaný i *mala fama*, ta mohla vyrůstat spontánně z fám. Znamenala fámy nebo podezření na kriminální chování. Rufinus ve své *Summē* uvádí další termín *mala famy*, tj. *inistro rumore*, *sinistra fama* [Livingston 1962: 89], tedy hrozivá, zlověstná fáma.

Infamia iuris i *infamia facti* měly dalekosáhlé právní důsledky, přičemž horší byly u *infamie iuris*. Ta vycházela z definice právních interpretací Justinianových norem a byla více všeobecná, naopak *infamia facti* byla způsobena výlučně komunitou, působila jako sociální stigma, které ovlivňovalo každého jedince v okolí, o němž se v komunitě šířily zvěsti, že spáchal nějaký zločin, bylo to jakési sociální pohanění, které pošpinilo ty, kteří se vyhýbali rozsudku v potupném kriminálním procesu; bylo to také označení pro sociální diskreditaci těch, kteří byli veřejně obvinění, rovněž se tak vyjadřovalo ponížení, které viník akceptoval jako část uspokojení oběti v rámci vyjednávání, dále to znamenalo nesmazatelnou stopu v životě jedince, který se narodil nelegitimně, a v neposlední řadě byli takto vnímáni lidé, kteří se zabývali určitou profesí, kvůli níž byli pokládáni za bezecné a nečestné [Bettoni 2010].

Ztráta *famy* měla dalekosáhlejší důsledky v kanonickém právu než v civilním, čehož si jako první explicitně povšiml Joannes z Faenza [Livingston 1962: 96]. *Fama* může být narušena či poškozena nějakým hrozivým činem, ačkoliv stupeň poškození variuje se závažností hříchu. Joannes z Faenza definoval *infamii facti* jako ďábelskou fámou samu

¹¹ Summa označovala samostatnou cvičebnici církevního práva zpracovanou z látky Gratianova díla bez uvedení jeho přímého textu, ten byl jen citován v poznámkách [Michal 1967: 43].

¹² Gratianovo dílo se stalo předmětem studia mnoha církevních i světských právníků, kteří se věnovali výkladu díla a stali se učiteli samostatného církevního práva, byli označováni jako dekretisté. Gratianovo dílo bylo nejenom na církevním právním poli vážené, stalo se základem samostatné právní vědy. Následovníci Gratiana byli Rufinus, Joannes z Faenza, Sicardus z Cremony nebo Joannes Teutonicus. Kromě dekretistů měly význam i práce tzv. glosátorů, kteří pěstovali právní vědu, mezi nimiž nalezneme významné učitele práva Placentina a Aza. Na ně pak v pozdějším století navazují glosátoři chtějící přizpůsobit *Corpus iuris civilis* praktickým potřebám, jsou to Bartolo de Sassoferatto či jeho žák Baldus de Ubaldi. Jak dekretisté, tak glosátoři zahrnovali kategorii *infamie facti* do práva a přisuzovali jí právní důsledky.

o sobě, jako případ ztráty reputace¹³. Rufinus, italský kanonický právník 12. století, definoval *infamii* jako zlověstnou fámu. Joannes Teutonicus svědčil pro růst důležitosti výsledku jako druhu pro rozhodování o důvěryhodnosti *mala fama* před očistou.

Předtím než jakákoliv osoba mohla požadovat očištění soudem, musel k tomu být důvod. Pokud osoba podezřelá ze spáchání činu vznesla námitku, bylo protiprávní pro soud oficiálně jednat bez zjištění či založení na legitimním obrazu *famy publice* [Helmholz 2001: 96]. Soudcům bylo zakázáno neověřeně postupovat v připisování očištění, první kontrolou bylo svědectví jakékoliv osoby předvolané před veřejným soudem, standardem bylo, že byl zapotřebí důvěryhodný hlas několika sousedů. Jakékoli svědectví při očištění však nemohl dosvědčit jedinec, který byl objektem veřejných fám či byl *infamis*.

Fama jako mechanismus kolektivního hodnocení

Komunita byla ve středověku stěžejním elementem, individualita jedince jí byla ovlivňována a on byl tak silně spjat se skupinou, do které patřil. Jedinec byl důležitý jediné tehdy, pokud patřil k nějaké komunitě, ať už k městské, klášterní, cechovní nebo rodinné a jeho život měl význam, zejména pokud byl zapojen či byl součástí komunitního života. Ve středověku existovalo několik autonomních skupin, které koexistovaly a regulovaly samy sebe. Neexistoval nejvyšší zákonodárce, právo přicházelo zdola. Souhrny norem a urovnávání právních konfliktů bylo od 12. století zvláště na právnících, kteří byli srdcem právního systému a jen oni mohli garantovat jeho funkčnost. Právní oblast je sféra, která zahrnuje komunitu, jež chrání své členy, ručí za ně a přijímá strategie, jak urovnávat konflikty, či za jedince vyjednávat.

Fama, termín používaný zvláště v latinsky mluvících kulturách, znamenala obecné mínění, běžné řeči, čest i pověst, stejně jako slávu, oboje ve smyslu dobrém i špatném. Termín *fama*, vypůjčený z procesního římského práva, figuruje jako důležitý element taktéž ve středověkém soudnictví. Byla to tak důležitá věc, že se soudci i právníci svědka ptali, přestože to nebyla jejich povinnost, co rozumí pod pojmem *fama* a jaká je *fama* obžalovaného. Svědci většinou odpovídali v tom smyslu, že *fama* jsou věci, které lidé říkají, hlas veřejnosti a slávy, to, co se běžně traduje mezi lidmi o některé osobě. Většinou ji tvořilo několik málo lidí, někdy však celá skupina, pak se užíval pojem *magna fama*. Běžná komunikace lidí tak vytvářela *famu*, která hrála stěžejní roli v soudní síni. Svědek ani nemusel mít přímou zkušenost s obžalovaným, stačilo jen, aby někdy něco od někoho zaslechl. *Fama* tak byla souhrnným názvem pro jakékoliv veřejné mluvení, které soustavně ustanovuje čest, pověst nebo status. V tomto smyslu může být i politická, neboť slouží k definování konkurentů v oblasti veřejné, což může být předpokladem pro získání veřejné funkce. *Fama* je tedy něco, co je dáno druhými lidmi, kteří ji ustanovují svým neustálým hodnocením a sdílením onoho hodnocení s ostatními. Co bylo veřejností akceptováno jako pravdivé, bylo takto akceptováno i v právu. Aspekt *famy* v souvislosti s osobní reputací musel mít obrovský důsledek na schopnost lidí žít v komunitě a v souladu s komunitou. Mnoho soudních případů v tomto kontextu vypadalo tak, že měla větší šanci na výhru u soudu osoba s lepší *famou*, i když delikt skutečně spáchala.

Fama publica nebyla nevypočitatelný pojem. Koncept středověké *famy* vylučoval fámu v dnešním slova – fáma byla označením pro řeč v soukromí mezi několika málo lidmi, ale

¹³ Michal [1967] upozorňuje, že summa Joannese z Faenza je plagiátem opsaným z Rufina.

fama byla kolektivním svěděním, kolektivním hlasem a hodnocením. Z dnešního pohledu by se ale dala *publica fama* s fámou ve své odborné definici připodobnit. *Fama publica* bylo něco, co každý ví, co bylo sociálně akceptováno jako spolehlivé [Wickham 2003: 17].

Ve 12. století se *fama* používala jako obecné vědění, poměrně často tedy jako právní termín. Po roce 1250 se stala součástí právní teorie v každodenní praxi, především skrze důkazní řízení. *Fama*, stále častěji však *fama publica*, někdy i *vulgaris et frequences fama* (běžná a častá pověst), *communis fama* (obecná fama) nebo *consentiens fama* (souhlasná fama), byla formou vědění. Do protikladu byla dávána s termínem *per visum* (přímé svědectví), které bylo více spolehlivé a bylo odlišováno od *per auditum* (klepy, pomluvy), které nebylo spolehlivé za žádných okolností.

Na počátku 13. století se v soudních procesech začal objevovat pojem *inquisitio*, který nahradil dříve používaný pojem *accusatio* známý z římského práva. Kvůli tomuto posunu byly soudy ustanovovány na *publica fama et vox*, na základě mínění komunity o obžalovaném. V italských dokumentech ze 13. století [srov. Mucciarelli 2013] lze nalézt význam *fama* ve smyslu reputace i slávy nebo obecného mínění. V době procesu zesilování veřejného systému práva a soudnictví nabírala fama na významné a důležité roli. Byl to mocný rétorický nástroj, jakýsi symbol shody veřejnosti. Italský právník Tommaso da Piperata (1253–1282), navazující na své předchůdce, kteří započali zřejmě od roku 1186, kdy je znám první text takové druhu, uvažovat o vlivu a akceptování *famy* jiným než dosavadním způsobem, ve svém spise *Tractatus de fama* vysvětloval *famu* jako obecné mínění. Důležitým faktem, který se v této době objevil, bylo převzetí pojmu *fama* jako spouštěče soudních přelíčení [Mucciarelli 2013: 201]. *Fama* v 13. a 14. století nabírá přední pozici v debatách, v reflexích právníků, kteří debatují o jejím charakteru, validitě a limitech její reliability a skutečné hodnoty pro obžalobu.

Další italský soudce Bartolo da Sassoferrato (1314–1357) rozlišoval dva druhy *famy* – první je *fama* jedince, založená a vázaná na jeho morální kvality, druhá *fama* je propojena se specifickými skutky, činy či chováním [Mucciarelli 2003: 205]. *Fama* musí být demonstrována významem svědkovy dobré víry a reputace a byla považována za prokázanou, když ji většina lidí v rámci komunity potvrdila. Dále popisoval *famu* jako běžné obecné mínění založené na určitém faktu a požadoval, aby svědci v soudním procesu deklarovali, že obecné mínění bylo vyjádřeno majoritou a veřejně, tedy jakoby skrze *vox et fama*, spojení známé i v inkvizičních výsleších a v jiných právních dokumentech, často jako součást svědectví i konečných rozsudků soudů. Osobnost Bartola je velmi zajímavá, neboť právě on vyzdvihoval fakt, že k poznání obecného mínění (*communis opinio*) je potřeba dobře znát veřejnost, tedy, že obecné mínění je potřeba poznávat skrze veřejnost a její hlas, *vox populi*. Názory Bartola následoval další významný právník nyní již 14. století Baldus de Ubaldis, právě on se nejvíce zasloužil o ustanovení *communis opinio* [Bettoni 2010]. Ubaldis poukazoval na to, že rovněž svědectví bezetných lidí může dát platný podnět i k započítání obecného výsledku.

Důkazní řízení se zakládalo na centrální roli sousedské *famy* [Vallerani 2012: 52]. Soudce se většinou nespokojil jen s přímým svědectvím, ale zajímaly ho i určité znaky nepřímých důkazů, tedy to, co se povídá – klepy, fámy a všechno, co se kde šušká. Mezi různými druhy důkazů, které byly v průběhu soudu brány v potaz, měla fama centrální roli se silnou důkazní hodnotou, bylo to něco, co každý ví, co je společensky i právně přijímáno jako spolehlivé. *Fama* jako kolektivní ohodnocení obžalované osoby byla schopna přímo

ovlivnit model či způsob vyšetřování. Vyšetřování pojímané jako hnací síla bylo schopno zničit jedince jako takového, což poukazuje na vztah mezi občanstvím a soudem, mezi individuálním chováním a integrací jedince do komunity. *Fama* byla jak odsuzující, tak žalující prvek, mohla determinovat to, jaký druh či kolik soudů musel onen jedinec podstoupit. Pokud disponoval jedinec *bona famou*, mohl mu být uložen trest ordálem, který středověké právo považovalo za důležitý pro odhalení viny v právním systému středověké Evropy a sloužilo jako hlas boží, *vox dei*.

Ve středověkém soudnictví se klade velký důraz na *famu*, na její funkci, která se ve svém mnohočetném významu stala primárním motorem, hnací silou soudů, takže byla základním nástrojem důkazního řízení založeném zejména na nepřímých důkazech [Vallerani 2012: 47]. Soudní jednání vycházelo ze svědectví jedince, který referoval o obžalovaného *famě*, avšak svědectví se mohlo zvrátit ve lhaní, či být úplně vyvráceno jiným svědectvím. Nicméně soudce měl takové pravomoci, že mohl vyslechnout svědka bez křížového výsledku a sám se rozhodnout, zda má odložit či pokračovat v procesu objasňování jedincova provinění se a odsouzením k bezectnosti.

Fama ve smyslu reputace byla tvořena sítí vztahů, které předurčovaly postavení jedince v sociální integraci a ve stupni jeho přijetí, byla to důležitá proměnná v životě komunity, zvláště v době krizí a konfliktů. *Fama* byla produktem rozličných typů sociální organizace, které předpokládaly modely chování ve společnosti a v zákonném mechanismu, který přiděloval vedoucí pozice. S tímto dvojitým míněním slávy a reputace byla *fama* vysoce formalizovaným konceptem, který byl striktně ustanoven a korespondoval s veřejným chováním, ekonomickým statusem a sociálními vztahy, v podstatě tak představoval produkt vztahů moci a solidarity. Je zde vidět značný rozpor mezi *famou* jako dobrou pověstí a *famou* jako špatnou reputací. *Fama* hrála velkou roli v předurčování statusu. Lidé se spoléhali na slova či názory druhých i jen pro jejich status. A zde vidíme signifikantní roli *famy* ve středověkém právu – jedincova *fama* byla veskrze úplně mimo vliv samotného jedince, nebyla v jeho vlastních rukách, ale rukách ostatních.

Popis událostí skrze právní terminologii je to, co vytváří právní skutečnost. Clifford Geertz [1983: 172–173] v tomto kontextu popisuje, že dochází k jakési skeletonizaci skutečnosti, tedy k tomu, že skutečnost je popisována tak, aby odpovídala kategoriím, které předpokládají právní řád. Geertz ukazuje, že právo je tvořeno především věděním místních, je to princip, který se váže k určitému místu, je to stavební kámen sociálního života, souseďství a komunity, ve které žijeme.

Fama publica je konstituována mluvením o různých tématech, jinými slovy, stojí na kletkách, pomluvách a fámách [Wickham 1998: 5]. Byla však tvořena zejména muži, zatímco ženy tvořily spíše *famu privatu*. Wickham tak rozlišuje mezi *famou publicou* jako právně relevantním termínem, který legitimizovaly i tvořily skupinky mužů, a které byly pokládány za relevantní a důvěryhodné pro veřejnost a právní sféru, a mezi *famou privatou*¹⁴, která mohla zahrnovat ženské mluvčí, a která byla rozdílně konstruovaná – byla

¹⁴ Například Kuehn [2003] takového pojmání vidí i v 15. a 16. století v Marseille. Stejně tak de Vivo [2007] ukazuje, že v Benátkách na počátku 17. století byly ženy považovány za kletetici, zatímco muži ne. Slova patřila ženám, činy mužům. To, co Wickham ukazuje již ve 12. století, přetrvává až do počátku 17. století (ovšem v populárních názorech se udržuje dodnes). Tento znatelný rozdíl přetrvávající od středověku ukazuje, že mluvení bylo rozděleno pohlavím, tedy že muži i ženy často používali rozličné řečnické strategie. Je poukazováno také na to, že kletvy a fámy, typicky asociované se ženami, byly ovládány muži jako politické nástroje u soudů.

méně formální, méně hierarchická, o to více zajímavá, avšak nebyla podstatou uznávaného druhu obecného vědění, neměla vliv na obecné mínění¹⁵ a na obecné znalosti, které byly právně akceptovatelné.

Ilustraci toho, jak vypadala ve středověku *fama privata*, lze spatřit v německé právní knize ze 13. století – *Saském zrcadle* (Sachsenspiegel). Latinský překlad se ztratil, takže není známo, zda byl pojem *fama* v originále obsažen, ale je zřejmé, že právo saské o *famě* v tehdejšímu smyslu slova pojednává. *Fama* tehdy hrála významnou roli v orální kultuře soudních jednání, nicméně byla konstruována a kontrolována zejména muži. Konstruování *bona famy* a *mala famy* tak bylo v rukou mužů. Verbální vklad ženy byl těžce zredukován, v nejlepším mohl být nepřímo sdělován poručníkem, v nejhorším byl ze strany muže vyvrácen, neboť jeho svědectví bylo hodnotnější než přímé svědectví ženy. Mužský svědek mohl podpořit *famu* muže obviněného z nějakého činu, nebo ho jeho vlastní přísaha mohla zprostit obvinění. Muži také byli v pozici, kdy mohli očernit každého, zatímco ženy jen sebe samy. Dívky a ženy podle práva musely mít u soudu poručníka, neboť samy nemohly svědčit ve věci, o kterém před soudem mluvily. Co se týče pohlaví svědků, tak byly značné rozdíly v právu té které země, stejně jako v obdobích. Wickham [2003: 25] uvádí, že v Toskánsku 12. století bylo nepřijatelné, aby ženy svědčily, stejná situace byla v Německu, naopak ve 14. století v Marseille nebo v 15. století ve Florencii měly ženy nepochybnou důležitost.

Obecně se v pramenech středověku i raného novověku objevuje mnoho soudních procesů, ve kterých se objevuje tehdy závažný trestný čin – pomluva (*diffamia*, i zde je vidět základ slova – *fama*). Klíčovým právním konceptem v procesu pomluvy je *fama*, lokální síť znalostí. Je pravda, že přímé svědectví bylo jediným právně přijatelným věděním, ale *fama publica* k tomu měla blízko, bylo to něco, co každý ví, bylo to sociálně přijímané jako spolehlivé a věrohodné. Jenže i přímé svědectví bylo ovlivněno tím, co se o daném člověku říká, jeho *famou*. V soudnictví byla *fama* vždy vázána na konkrétní osobu či událost. Byl to sice abstraktní koncept, ale měl své specifické aplikace. V soudním systému byla *fama* také využívána zákonnými autoritami k ohodnocení spolehlivosti. O lidech se předpokládalo, že znali *famu* svých sousedů. *Fama* je často vnímána jako klíčový aspekt sousedských či komunitních vztahů. Ve středověkém pojetí se *fama* všeobecně vnímala a používala ve smyslu místních znalostí, ale takových, které byly konstruovány i zkreslovány reputací, kletvami i fámami [srov. Fenster – Smail 2003; Wickham 2003; Vallerani 2012].

¹⁵ Ovšem již v pozdním středověku lze doložit strach mužů z kletvení žen, zvláště kvůli jejich zvyšujícímu se oprávnění, které jim umožňovalo potvrzovat, vyvracet a autorizovat jakékoli informace. Ve skutečnosti kulturní znázorňování kletveních žen sloužilo k odvádění pozornosti od zvyšující se mužské obavy ze ztráty výlučného konstruování a kontrolování informací. Tímto způsobem mohlo docházet k rozlišování fám v dnešním slova smyslu, které však stále byly tvořeny muži, a kletev, jež tvořily ženy [Botelho 2009]. Avšak nadále to byli zejména muži, kteří kontrolovali či manipulovali s pravdou i s fámou. Kletvy a fámy nebyly tvořeny jen ženami, naopak velkou měrou se šířily skrze kněžská kázání v kostele či pastorační úkony [Phillips 2007; Menache 1991]. Redukovat veškeré obecné řeči na čistě ženskou doménu tak přináší opominání jiných, stejně důležitých cest, kterými byly tyto řeči šířeny. Susan Phillipsová [2007] ve své knize popisuje roli kletev ve středověké anglické kultuře. Definuje kletvy jako rozšířené prázdné řeči, tzv. tlachání. Problematické předpoklad, že kletvy jsou primárně ženskou doménou a poukazuje na to, že důraz na ně se kladl v pastoračních úkonech. Kněží sice své posluchače varovali před kletvením v kostelech, ale na druhou stranu totéž dělali ve svém kázání. Autorka v podstatě říká, že kletvy a pastorační rétorika jsou hluboce protkány [Phillips 2007: 8]. Zpověď je sama o sobě kletvou a kletva se může stát zpovědí, doznáním, přiznáním. Kletvení je přirozenost lidského chování stejně jako mluvení, je nevyvratitelné, nevyhnutelné, nekontrolovatelné a nepředpověditelné.

V českých zemích byla situace podobná. Z nejcharakterističtějších rysů soudního řízení byly ordály, boží soudy, v 11. a 12. století byly neodlučitelnou součástí práva, a to zhruba do 15. století. Ve středověkém trestním procesu záleželo na tom, zda se obviněný musel očistovat, či zda byl usvědčován. Pokud se očistoval, mohl si pozvat tzv. očistníky, čili svědky, kteří byli v té době důležitým prostředkem pro to, jak se zbavit obvinění a žaloby. Funkce těchto svědků je vyjádřena jejich označením očistníci, neboť vypovídali u soudu ne o tom, co sami viděli či slyšeli, ale o tom, že jsou prostě přesvědčeni, bez udání důvodu, o vině či nevině obviněného a o pravdivosti či nepravdivosti žaloby a toto přesvědčení jsou ochotni stvrdit před osudem přísahou [Vaněček 1976: 123].

Také v české oblasti se objevuje termín *fama*. Například *publica vox et fama* se objevuje ve zlomku protokolu *Fragmenta actorum iudiciariorum* o rozeprí pražského johanitského kláštera u Panny Marie o jakýsi úrok, zřejmě z roku 1402 před soudem pražského arcibiskupa.¹⁶ Stejný výraz nalezneme v explicitu titulu *Registrum* (15. století) či ve *Vitae sanctorum* (1380–1400), stejně tak termín *bona fama* nalezneme v českých archivech, a to v díle *Sermones* zřejmě od Jacobuse de Marchii (?) ze 13.–14./15. století, dále v incipitu *Statuta et privilegia Praemonstratensis ordinis* (13.–15. století), souborů textů liturgické povahy, zde se *mala fama* objevuje ve smyslu špatné pověsti některého z bratří. *Bona famam* používá též Jan Hus v *Recomendatio magistri Proice omnia ista* (15. století).

Diskuze o procesní roli *famy*: od pravdy k pravděpodobnosti

Již ve třináctém století probíhala důležitá diskuze o *famě* a její procesní roli [Shapiro 1991: 119]. Obecná *fama* byla dostačující k zadržení podezřelého a k iniciování soudního procesu, ale sama o sobě byla postupem času nedostačující k odsouzení či mučení. Pouze přiznání nebo svědectví dvou bezúhonných svědků bylo třeba k plnému či právními důkazu v důležitých kriminálních deliktech. Dostačující a kompletní důkaz v důležitých kriminálních záležitostech nebyl vždy dostupný a možný. Dva dobří svědci nebyli obvykle přítomni a ani doznání nebylo v dohlednu, proto poté následoval inkvizici proces, který mohl zahrnovat mučení jako prostředek pro získání přiznání.

Teoretikové práva z univerzity v italské Boloni, kde se od 11. století začaly studovat Justinianovy zákoníky, které se staly základem pro přijetí římského práva ve středověku, již jmenovali *da Piperata* a *da Sassoferato*, dále např. Alberto Gandino (1245–1310), byli první, kteří začali o *famě publice* uvažovat zcela odlišným způsobem. V té době tak rozpoznáváme dva druhy *famy* – první význam ve smyslu reputace jedince obžalovaného z nějakého činu (užívány i výrazy *opinio* či *status*), na druhou stranu to byla *fama* činu, tedy názory či dohady ohledně důvodů pro spáchání skutku. První *fama* hrála velkou roli pro orientaci soudce v osobnosti jedince, v tom jak ho má vnímat a jak se pak má rozhodovat.

Fama stále sloužila jako klíčový prvek důkazního řízení, byla prezentována a vnímána jako centrální pro orientaci v soudním systému Evropy pozdního středověku. Zlom nastal u italského právního teoretika Gandiniho [srov. Vallerani 2012], podle něhož *fama* tvořená pouhými několika svědky není dostatečným důkazem v soudním procesu proti osobě, která nebyla veřejně dotčena, proto rozlišuje *famam* činu a *famam* (rovněž zde použit

¹⁶ *Fragmenta actorum iudiciariorum* [online]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&virtnum=30&client=&dd_listpage_pag=11v> [3. ledna 2014].

i pojem *opinio*) jako obecné mínění o určité osobě. Avšak to, že člověk má dobrou *famu*, neznamená, že nemůže spáchat zločin, nicméně Gandini toto slučuje – podle něj člověk s dobrou *famou* nemůže spáchat zločin, dobrá *fama* je jakási záruka pro nespáchání zločinu. Toto pojetí je v soudním procesu klíčové, protože zločin takové osoby díky *famě* nemusí být souzen. Da Piperata a Gandini byli současníci, boloňští soudci, oba pracovali v soudnictví s pojmem *fama*, považovali ho za důležitý, avšak vedli spor o to, zda je možné mučit člověka na pouhém základu *famy*. Piperata tvrdil, že spíše ne, Gandini naopak, ačkoli tvrdil, že *fama* může vést k mučení, ale ne k definitivnímu odsouzení a vnímá ji jako extrémní formu nápravy aplikovanou v případech zvláště špatné pověsti či obvinění ze závažných činů. Da Piperata sledoval představu, že obviněný by měl být odsouzen pouze na základě nezpochybnitelných výpovědí či okolností činu, ale jeho pohled nebyl příliš následován. Zdůrazňoval, že o jedinci mohou svědčit jen ti, kteří ho znají osobně, ne pouze z doslechu. Tommaso da Piperata definoval *famu* jako to, čemu lidé obecně věří a předávají to dále [Evans 2002: 127]. Podle Gandiniho je *fama* status nezpochybnitelné důstojnosti, projevený zvyky a právem (tuto definici přebírá od římského právníka Kallistrata) [Bowman 2003: 103], ale rovněž ji vnímá jako posuzování jedince jako člověka [Vallerani 2012: 106].

I ve francouzské právní oblasti nalezneme posun ve vnímání a pojímání *famy*. *Fama* jako reputace je ve francouzštině častější spíše pod pojmem *renomée*, *bonne renommée* (tj. *bona fama*), protikladem je *disfame*. Philippe de Beaumanoir ve své knize práva z roku 1283 píše na několika místech o *bonne renommée* a jak může být ztracena [Akehurst 2003: 75]. Beaumanoir trval na tom, že svědek musí svědčit o tom, co sám viděl, a ne o tom, co kde slyšel z druhé ruky. Akehurst uvádí, že v knihách 13. století toho o svědcích a jejich svědectvích není mnoho napsáno, vyjma Beaumanoira.

Svědectví se rozlišovalo podle osobních názorů svědků ohledně podané sociální identity obžalovaného a mezi svědectvím těch svědků, kteří se koncentrovali na to, jak byl jedincův status nahlížen skrze *publicu famu et vox*. Ta byla popisována jako osobní pověst a informace či obecné mluvení o ní, tedy nejen to, jak je sociální identita jedince popisována druhými, ale taktéž, jak druzí slyší další o témže jedinci hovořit. Svědectví tak bylo založeno na tom, co svědek sám viděl nebo si myslel, ale také bylo především o obecném mínění, o obžalovaného cti či pověsti. *Fama* byla ale překvapivě neúčinným důkazem u soudů týkajících se vyšších statusů. V tomto případě Vallerani pojímá termín *fama publica* jako jakousi záruku privilegovaných osob, že nebudou v případě jakéhokoliv porušení zákona či trestu mučeny na základě pouhého rozhodnutí soudu. Sloužila tak osobám privilegovaným, které měly status *privilegium bone fame*, jenž jim zaručoval, že nemohou být mučeny jen z rozhodnutí soudu bez přímého a hmatatelného důkazu.

Při zkoumání záznamů z francouzského vězení ze 14. století Cassidy-Welsch [2002] našla prameny hovořící o *vox et fama est* v různých svědectvích u soudu. Tento výraz byl překládán jako něco, co bylo řečeno či rozhlašováno. V širším a častějším smyslu slova však výraz *vox et fama* znamenal věrohodnost, která byla myšlena ve smyslu věrohodnosti vzešlé z veřejného či kolektivního vědomí nebo událostí. Valleraniho definice termínu *publica fama et vox* [Vallerani 2012: 109] je taková, že znamená mínění, které vyrůstá ihned na místě činu, kde byl čin spáchán. *Publica fama et vox* obecně také znamenala pověst jedince, osobní reputaci, rovněž tak *fama communis* [Donahue 2008]. Někteří komentátoři civilního práva popisovali *famu* jako obecné mínění, které bylo založené na

faktech, a požadovali, ať svědek v soudním procesu deklaruje, že obecný názor byl vyjádřen většinou veřejností. *Vox et fama* nebyl výjimečným výrazem v inkvizičních nebo jiných zákonných dokumentech a často se ho používalo jako součást závěrů ve výkazních listech různých stížností, které předcházely výpovědím.

Ve 13. a 14. století se porota informovala ve věci obžalovaného sama, spoléhala na to, co jí kdo řekl či co se od kohosi dozvěděla. Verdikty byly vynášeny na základě toho, co bylo považováno za obecně známé, za *publicu famu*, to se zřejmě změnilo v 15. století, kdy porotci už nezískávali informace sami, nevyměňovali si je pouze mezi sebou, ale poslouchali a porovnávali jim představené důkazy. Člen poroty také nemohl pocházet z místa bydliště obžalovaného a také nemohl sedět ve více porotách najednou [Shapiro 1991: 33]. Členové soudní poroty neměli dostatečné vědomosti k tomu, aby posoudili případ bez důkazů a veškeré relevantní informace dostávali z několika zdrojů, a to z přímých důkazů, z výsledků obžalovaného, z jeho obhajoby, z otázek soudce atd. Při rozhodování také brali v potaz důvěryhodnost vlastní obhajoby [Shapiro 1991: 6]. Jak společnost začala být komplexnější a mobilita vzrůstala, jak občanské, tak trestní poroty byly méně familiární s fakty a začaly čím dál tím více spoléhat na svědectví přímých svědků a na dokumenty, které už musely být vyhodnocovány na základě pravdivosti a přesnosti.

Od *famy* k *fámě*

Do 15. století se tedy můžeme setkat s *famou* především jako s důležitou právní kategorií ve smyslu obecného mínění. Naopak v 16.–17. století lze vyzorovat pojmání *famy* jako antické bohyně ztělesňující pověst, což jistě souviselo s příchodem renesance a jejím návratem k antickému umění, to lze zvláště vysledovat ve výtvarném umění, literatuře, v rytinách přebalů knih aj. Dochází tak k jasněmu oddělení pojmání rozličných variant významů *famy*, které se objevuje až koncem středověku, respektive znatelně přichází s renesancí a jejím návratem k antice.

Fama se již byla používala spíše pro označení pověsti o určitých jedincích. Tak například *Fama Fraternitatis* (1614), neboli Rozenkruciánská pověst, *Fama exequialis*, Pověst dobrého gměna Urozeného Pána Pana Wratislawy z Mitrowic (1613), *Fama posthuma Johannis Nepomuceni* (1641) dokládají význam *famy* jako pověsti, příběhu o životě jedince. Pojímání *famy* jako důležité a často i stěžejní kategorie v právu či v komunitních vztazích postupně vymizelo a působnost a vnímání *famy* se stejně jako samotný pojem změnilo. Co se tedy stalo, že začala být pojmána úplně odlišně? Jak se z *famy* stala *fáma*?

Historie moderní *famy* začíná až s nástupem renesance, kdy byl pojem *fama* používán pro diskurzy politické reprezentace, tj. *fama* sloužila jako výraz pro věhlasnou pověst, slávu či širokou známost (odtud poté pramení i dnešní anglický výraz *fame*, *famous* ve smyslu široké známosti mezi mnoha lidmi). *Fama* byla brána jako široce rozšířená dobrá pověst, sláva, byla i tak zobrazována, především v ikonografii a výtvarném umění, a to od 15. století jako alegorická personifikace, od 17. století jako elegantně oblečená žena (zvláště ve výtvarném umění). Neubauer [1999: 69–71] poukazuje na stěžejní význam katalogu různých forem mýtů *Iconology Cesara Ripa* (1669), jenž jako standardní ikonografický archiv doby poukazuje na velké historické a literární dimenze rozdílných materiálů a motivů, čímž poskytuje data pro kartografii antického mytologického světa. Zde se jasně a expliktně rozlišuje mezi *Rumore* a *Famou*. *Rumore* zobrazuje muže, válečníka, s přílbou na

hlavě, bradkou, svalnatým tělem, držícího v ruce šíp, přičemž jeho postoj naznačuje, že je připraven ihned zakročit proti protivníkovi. *Fama* je zobrazena jako okřídlená mužská postava kráčící vpřed, v jedné ruce drží žezlo, ve druhé koně. Oba obrazy podle Neubauera ukazují rozdílné dimenze antických konceptů fámy. Latinská *fama*, znamenající fámou i pověst, je v ikonologii rozdělena na dvě figury, což autor vysvětluje jako proměnu vnímání a pojmání fámy, která je ovlivněna kulturním kontextem a jejíž zobrazování je historickou signifikací.

Ona *fama*, která ve středověku označovala obecné mínění, slávu, čest, reputaci, pověst, hodnocení, se proměňuje v tom smyslu, že už neslouží jako souhrnné označení, ale získává novou hodnotu a označuje něco jiného, mění se konotace a asociace spojené s jejím významem, tedy nyní už označuje pouze pověst. Pro označení obecného mínění začíná převažovat pojem *opinio*¹⁷, pro označení fámy se přechází k používání pojmu *rumor* [Evans 2002: 124].

Jako stěžejní se v proměně pojmání fámy zdá být změna v právním systému, zvláště pak důkazního řízení. Praktiky ve 2. polovině 14. století již poukazují, že soudy se pomalu přestávají spoléhat výlučně na svědkovu výpověď, což ve 13. století nebylo možné, tehdy soudce zahajoval stání tím, že shrnul výpovědi a výsledky svědků z místa činu, aby potvrdil skutečnost činu a jméno podezřelého. Avšak nyní trest obviněnému porotci nestanovovali již na základě osobně získaných informací od dalších lidí, ale zakládali své soudy na informacích podaných soudem a na přímých svědectvích a nezpochybnitelných důkazech, které se shromažďovaly a vyhodnocovaly podle předem daných kritérií. Od *vox dei*, tedy hlasu božího, který ztělesňovaly ordály, se soudní systém klonil k *vox populi*, hlasu lidu, který zastávaly soudní poroty či očití svědci. Dále je znatelný posun v pojmání důvěryhodnosti samotným soudem, neboť důraz se posouvá od spolehlivosti jedince k důvěryhodnosti faktů. S tím souvisí i posun fámy (ve smyslu cti, osobní pověsti) od něčeho čistě komunitního k individuálnímu.

Člověk se dříve neorientoval podle svých vlastních znalostí a schopností, ale podle orientace a tradic společenství, podle kolektivních dispozic a představ, z nichž také čerpal vlastní přesvědčení o pravdivosti nebo lživosti. Pravda byla to, co za pravdu považovala komunita [Gurevič 1978]. Posunem se však *fama* dostala do čistě jedincova působení a jeho vlastního vlivu. Jedinec se sám hájil, sám utvářel a udržoval vlastní *famu*, namísto toho, aby zdrojem jeho fámy byla komunita, vztahy v ní a svědectví druhých. *Fama* jako síť lokálních kolektivních znalostí ustupovala do pozadí, již v 15. století nesloužila jako přímý a plný důkaz a byla relevantní jen u některých deliktů. Italský kriminalista Giulio Clarus ve své knize píše, že *fama* ze soudních síní v 16. století úplně vymizela [Bettoni 2010].

Pokud byl středověk bohatý na procesy, kde hlavní roli hrála *fama* jako lokální síť znalostí o jedinci, nyní se soudní procesy stále více vyznačují bráněním se proti újmě na cti, tzv. defamatizací¹⁸. Ty naplno propukají koncem středověku či počátkem rané-

¹⁷ Proměnu vnímání pojmu *fama* na počátku 16. století lze vysledovat v myšlení Machiavelliho, jenž tento výraz nepojímá jako ve středověku, tedy jako kolektivní mínění, ale pouze jako osobní pověst, ať dobrou nebo špatnou. Vůbec o něm tedy nemluví jako o něčem stěžejním ve smyslu „veřejného mínění“, pro což používá například *commune opinione* v *Rozpravách o prvních deseti knihách Tita Livia* (1.57).

¹⁸ Dülmen poukazuje na zvyšující se počet procesů proti nactiutrhání zejména od 16. století. Nicméně poměrně značný nárůst soudů tohoto druhu lze vysledovat již ve 2. polovině 15. století v Anglii, který se ještě více stupňuje v následujících stoletích [srov. Kamenský 1999; Capp 2004].

ho novověku a jejich počet je enormní. Dülmen uvádí, že tehdy nic nemělo větší cenu než dobrá pověst, bezúhonnost a čest. I tehdy byla pověst předpokladem pro dobré sousedské vztahy, pracovní úspěchy, mezilidské vztahy a také pro získání lepšího místa a zvýšení statusu. Pověst se soustředila kolem těchž věcí jako ve středověku, avšak byla čistě v poli působnosti jedince, který si ji bránil a chránil. Avšak i zde pro čest jednotlivce bylo určující mínění ostatních. Důvodem, proč měla pověst takovou váhu, byly škodlivé následky klevet a pomluv; vše muselo být vyřčeno a nic nezůstalo skryté. Klevetění bylo součástí zábavy, všem zaručovalo soudržnost. (...) Nikdo si nedovolil nevěnovat klepům pozornost [Dülmen 2003: 8].

Další rolí je jistě explicitní označování určité informace za fámu, tedy nyní, od 16. století, je fáma jasně ohraničena a stejně tak vnímána, do této doby to byla relevantní informace, kterou od skutečné fámy nešlo odlišit. To jistě souvisí s postupným vymezováním soukromé a veřejné sféry, kvůli čemuž existovala tendence mluvit na správném místě a dávat si pozor na jazyk. Ve středověku bylo mluvení, které mělo hodnotu, sociálně konstruováno a začínalo být ohraničováno morálními a právními restrikcemi a nařízeními¹⁹, které byly řízeny centralizovanou společností. Důvěra v takto regulované mluvení postupně ustupovala a panovalo podezření ohledně jeho spolehlivosti. Vědělo se, že na veřejnosti se muselo mluvit korektně, takže lidé přestávali věřit tomu, že je to pravdivé, a vznikalo podezření ohledně důvěryhodnosti toho, co se říká. To způsobovalo nejen strach z osobních hovorů na veřejnosti, ale bezpochyby to vyvolávalo i změny ve způsobu, jak lidé vnímali sami sebe i druhé, minimálně pak právě na veřejnosti. Větší sociální komplexita a zvyšující se institucionalizace, která byla doprovázena nárůstem moci státu, pravděpodobně působila na větší zprostředkovávání ve vztazích mezi lidmi spolu s oficiální obezřetností ohledně mluvení, tedy – lidé si čím dál tím více dávali tzv. pozor na jazyk [Fenster – Smail 2003: 214].

Příklad této skutečnosti uvádí například Kuehn [2003], když ukazuje na to, že existoval rozdíl mezi *famou* a fámou, přičemž fáma, případně i jí podobná kleveta, byla zejména ženskou doménou. Již jsme poukázali na to, že vliv *famy* u soudů v 15. století klesal, přičemž vymizel až ve století 16., naopak hlavní roli *fama*, případně již fáma, měla na ulicích a obecně v mezilidské komunikaci. Na ulicích byla *fama* klevetou, pověstí, obecným věděním, ale u soudu byla statusem s právními důsledky. Kuehn tak poukazuje na to, že v italských renesančních městech existovala *fama* sociální a *fama* právní, mezi nimiž nebyla přímá a znatelná spojitost, v čemž lze spatřovat znatelný posun od středověkého vnímání, neboť tato problematika tam byla slučována.

Autoři 16. století také silně reflektují tzv. hříchy jazyka, hříchy mluvení. Jazyk je tak pokládán za zdroj hříchu a nástroj satana. Na jednu stranu je pro společnost přínosný, ale zároveň ji může ničit. Jedním z takovýchto hříchů jazyka bylo i šíření fám. Ty se často týkaly majestátu nebo politiky státu a v tu chvíli nastávala nutnost jejich právní regulace. Šíření fám proti králi mohlo být považováno i za vlezradu a za šíření fám proti vrchnosti se mohlo jít i do vězení. Proti řečem takového druhu existovala v Anglii

¹⁹ Tak například v roce 1555 byla v Anglii zavedena nová legislativa, která navrhovala tvrdé tresty či pokuty za klamavé a pomlouvačné informace, fámy či průpovídky proti vládě, lordům, králi a jeho rodině [Fox 2000: 337].

mocná legislativa²⁰ [Cressy 2010]. Adam Fox [2000: 405] ukázal, že do konce 18. století autority státu i církve opakovaně varovaly lid, aby se vyvaroval veškerých politických debat, protože takovéto záležitosti není s to pochopit. Koncem 17. století však podle Foxe lid takových varování nedbal a začal se o veškeré informace zajímat a také již hlasitěji vyjadřoval své mínění.

Podobný právní přístup k mínění lidu lze najít v té době i v českých zemích, kde byly zločiny páčány i „nepoctivými a velmi hanebnými řečmi a psaními“ [Vaněček 1970: 199]. Trestána byla také letáková agitace proti stavům a vládě. Vzhledem k tomu, že v době 16. století bylo časté vyjadřovat své názory na různých „zrádných, nešlechetných a hanlivých“ cedulích, vznikl zákon tzv. zrádných cedulí, přičemž se trestalo jak autorství, tak i rozšiřování, a to pod výhrůžkou trestu smrti [tamtéž: 200].

Zatímco monografie a prameny o fámě v dnešním slova smyslu jsou ve středověku dosti skoupé, ojediněle již v pozdním středověku, ale zejména v raném novověku je fáme věnována velká pozornost. Dokládá to značné množství publikací věnovaných tématu fám, klevet a samotné orální kultuře²¹ obecně [srov. Fox 2000, 2001; Capp 2004; Cressy 2010; Phillips 2007 aj.], přičemž v dobových pramenech nacházíme explicitně řečeno, že něco je/byla fáma.

Klevety, fámy, nepotvrzené informace měly ústřední roli při tvorbě obecného mínění i nadále, avšak ze soudních síní byly pro svoji nedůkaznost odstraněny, protože nadále zůstávaly něčím veřejným, nikoliv však právně relevantním. Fáma v dnešním slova smyslu samozřejmě existovala vždy, protože byla vnímána jako hodnotná relevantní informace, teprve s přelomem 15.–16. století začala být jasně ohraničována a vnímána jako fáma.

Závěrem

Stát představila vztah fám a obecného mínění a jeho vývoj od antického Říma až k ranému novověku. Takto dlouhé období bylo zvoleno záměrně, a to kvůli výrazu *fama*, výrazu označujícímu (nejen) obecné mínění, ale i fámou. Pozornost se proto soustředila na stěžejní výrazy, které byly s těmito jevy spojeny – *fama*, *existimatio*, *rumor*, *sermo* či *opinio*. Zvláštní pozornost byla věnována rozlišování mezi *famou* a *existimatiem*, které vyjadřovaly obecné mínění především vládnoucích vrstev a jež byly vnímány jako spolehlivé a hodnotné, a *rumor* či *sermo*, které označovaly nespolehlivé a nehodnotné mínění plebsu. Důležitým prvkem pro označování, pojmání a především hodnocení

²⁰ Například v roce 1642 nabytí platnosti *Zvláštní zákon o nezákonném tisku a o potlačování všech lživých a pohoršlivých tisků*.

²¹ I na počátku novověku probíhala výměna informací zejména ústně. Ačkoliv vzrůstal vliv tištěných médií, většinová společnost nadále komunikovala primárně ústně a přestože měla přístup k psaným textům, raději získávala informace skrze ústní komunikaci. Samozřejmě lze zájem o moc jazyka nalézt i dříve, především v církevních a světských textech. Sandy Bardsley [2003: 147] tak například zjistila, že v letech 1275–1276 anglické předpisy důrazně zakazovaly šířit fámy a pomluvy týkající se krále nebo příslušníků vyšší třídy. Edwin Craun [1997] poukázal na to, že ve 13. a 14. století můžeme doložit zvyšující se zájem o moc mluvení, zvláště v kostelech. Svůj zájem zaměřil na církevní a sekulární texty následujících století. Ve 14. století byl diskurz šířen nejen od kleriků k laikům, ale také mezi těmi, co neuměli číst a mezi neelitou. Craun dále ukazuje, že pozdní středověký diskurz o ďábelském mluvení byl ustanoven v kostele. Během pozdního středověku kompetence soudů, co se týče zločinů mluvení, byly upevňovány sériemi zákonů proti zradě a proti fámám a lžím o aristokracii. Tyto zákonem dané předpisy se staly populární mezi běžnými lidmi.

mínění hrál vztah elity k plebsu. Ze skupinek plebsu – *circuli* – mívala elita vždy strach, a tak měla zvláště pro jeho mínění specifické označení a považovala je za fámy.

Mínění v antickém Římě bylo však považováno i za nebezpečné a nestálé. Veřejně činní politici a řečníci byli nuceni zaobírat se náladami lidu a sledovat proměny v jeho mínění, které bylo manifestováno jak v reakcích na veřejných shromážděních, tak i ve fámách a klevetách, které se šířily po městě. Klevety a fámy hrály důležitou roli i ve formování mínění středověkého lidu. To sehrávalo zásadní roli především u soudních přelíčení. Obecné mínění bylo jak důležitým hlasem lidu, tak i strážcem obecné shody, nositelem sociálních norem a institucí, který dohlížel na sociální adaptaci obyvatelstva.

Pojímání výrazu *fama* převzalo i středověké právo, v němž jako obecné mínění hrál velmi významnou roli především v soudních procesech, sloužil jako kolektivní hodnocení či lokální síť znalostí a ovlivňoval tak život středověkých komunit i jedinců. *Fama* obecné mínění označovala až do 15. století, neboť právě tehdy její moc upadá. Stať spatřuje důvody této změny v proměně soudního systému, zejména důkazního řízení, poté ve stále znatelnější individualizaci jedince a ve stále větší distinkci mezi soukromou a veřejnou sférou.

Literatura

- Akehurst, F. R. P. [2003]. Good Name, Reputation, and Notoriety in French Customary Law. In: Fenster, Thelma – Smail, Daniel Lord. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, s. 75–94.
- Bardsley, Sandy [2003]. Sin, Speech, and Scolding in Late Medieval England. In: Fenster, Thelma – Smail, Daniel Lord. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, s. 145–164.
- Bettini, Maurizio [2006]. Mythos/Fabula: Authoritative and Discredited Speech. *History of Religions* 45 (3): 195–212.
- Bettoni, Antonella [2010]. Fama, shame punishment and metamorphoses in criminal justice. [online]. Dostupné z: <[http://www.researchgate.net/publication/44024774_Fama_shame_punishment_and_metamorphoses_in_criminal_justice_\(Fourteenth-Seventeenth_centuries\)](http://www.researchgate.net/publication/44024774_Fama_shame_punishment_and_metamorphoses_in_criminal_justice_(Fourteenth-Seventeenth_centuries))> [cit. 23. ledna 2014].
- Botelho, Keith [2009]. *Renaissance Earwitnesses. Rumour and Early Modern Masculinity*. Palgrave Macmillan.
- Bowman, Jeffrey [2003]. Infamy and Proof in Medieval Spain. In: Fenster, Thelma – Smail, Daniel Lord. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, s. 95–117.
- Capp, Bernard [2003]. *When Gossips Meet: Women, Family, and Neighbourhood in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press.
- Craun, Edwin [1997]. *Lies, Slander, and Obscenity in Medieval English Literature: Pastoral Rhetoric and the Deviant Speaker*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cressy, David [2010]. *Dangerous Talk. Scandalous, Seditious, and Treasonable Speech in Pre-Modern England*. Oxford: Oxford University Press.
- Donahue, Charles [2008]. *Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dülmen, Richard [2003]. *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*. Praha: Dokořán.
- Edwards, Catharine [1993]. *The Politics of Immorality in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, Gillian [2002]. *Law and Theology in the Middle Ages*. London, New York: Routledge.
- Fenster, Thelma – Smail, Daniel Lord [2003]. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press.

- Fox, Adam [2000]. *Oral and Literate Culture in England, 1500–1700*. Oxford: Oxford University Press.
- Geertz, Clifford [1983]. Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective. In. *Local Knowledge*. Basic Books, s. 167–234.
- Greenidge, A. H. J. [1894]. *Infamia. Its Place in Roman Public and Private Law*. London: Henry Frowde.
- Gurevič, Aron [1978]. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta.
- Habinek, Thomas [1998]. *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*. New Jersey: Princeton University Press.
- Helmholz, Richard [2001]. *Ius Commune in England: Four Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Justiniánské instituce [2010]. Praha: Karolinum.
- Kamensky, Jane [1999]. *Governing the Tongue. The Politics of Speech in Early New England*. Oxford: Oxford University Press.
- Kapferer, Jean-Noël [1992]. *Fáma nejstarší médium světa*. Praha: Práce.
- Kincl, Jaromír – Urfus, Valentin [1990]. *Římské právo*. Praha: Panorama.
- Livingston, John [1962]. *Infamia in the Decretists. From Rufinus to Johannes Teutonicus*. University of Wisconsin.
- Machiavelli, Niccolò. 1986. Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia. In. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Naše vojsko, s. 166–355.
- Menache, Sophia [1991] *The vox dei: communication in the middle ages*. New York: Oxford University Press.
- Michal, Jaroslav [1967]. *Dějiny k pramenům poznání kanonického práva*. Praha: Římskokatolická Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta.
- Mirror of the Saxons (Sachsenspiegel)* [online]. Dostupné z: <<http://www.wdl.org/en/item/11620/#q=sachsenspiegel&qla=en>> [cit. 27. ledna 2014].
- Mucciarelli, Roberta [2013]. Neighbourhood, Rumors, and Fama: A Piece of Judiciary History from Thirteenth-Century Prato. In. Israels, M. – Waldman, L. *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors*. Florence: The Harvard Center of Italian Renaissance Studies, s. 199–207.
- Neubauer, Hans-Joachim. 1999. *The Rumour: A Cultural History*. London, New York: Free Association Books.
- Noelle-Neumann, Elizabeth. 1993. *The Spiral of Silence: Public Opinion – our Social Skin*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- O'Neill, Peter [2003]. Going Round in Circles: Popular Speech in Ancient Rome. *Classical Antiquity* 22 (1): 135–176.
- Pease, Arthur (ed.) [1955]. *M. Tulli Ciceronis. De Natura Deorum*. Cambridge: Harvard University Press.
- Phillips, Susan [2007]. *Transforming Talk. Problem with Gossip in Late Medieval England*. Pennsylvania State University Press.
- Pina Polo, Francisco. 2010. Frigidus Rumor: The Creation of a (Negative) Public Image in Rome. In. Turner, Andrew – Chong-Gossard, K. O. – Vervaeke, Frederik (eds.). *Private and Public Lies. The Discourse of Despotism and Deceit in the Graeco-Roman World*. Boston, London: Brill, s. 75–90.
- Potter, D. S. [1999]. Political Theory in the “Senatus Consultum Pisonianum”. *The Americal Journal of Philology* 10 (1): 65–88.
- Quintilianus, Marcus Fabius [1985]. *Základy rétoriky*. Praha: Odeon.
- Rosnow, Ralph – Fine, Gary Alan [1976]. *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. New York: Elsevier.
- ze Sevilly, Isidor [2003]. *Etymologiae V*. Praha: Oikúmené.
- Shapiro, Barbara [1991]. *Beyond Reasonable Doubt and Propable Cause. Historical Perspectives on the Anglo-American Law of Evidence*. Berkeley: University of California Press.
- Shibutani, Tamotsu [1966]. *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. Indianapolis: Bobbs Merril.
- The Visigothic code (Forum judicum)* [online]. Dostupné z: <<http://libro.uca.edu/vcode/visigoths.htm>> [cit. 24. ledna 2014].
- Vallerani, Massimo [2012]. *Medieval Public Justice*. Washington: Catholic University of American Press.
- Vaněček, Václav [1970]. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha: Orbis.
- Vaněček, Václav [1976]. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha: Orbis.
- Vivo, Filippo de [2009]. *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics*. Oxford: Oxford University Press.

- Wickham, Chris [1998]. Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry. *Past & Present* (160): 3–24.
- Wickham, Chris [2003]. Fama and the Law in Twelfth-Century Tuscany. In Fenster, Thelma – Smail, Daniel Lord. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, s. 15–26.
- Yavetz, Zvi [1974]. Existimatio, Fama and the Ides of March. *Harvard Studies in Classical Philology* (78): 35–65.

Kateřina Soukalová vystudovala historickou sociologii na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V současnosti působí jako doktorandka v témže oboru. Zabývá se historickou sociologií mínění, problematikou fám, klevet a dezinformací či obecně sociální psychologií komunikace.